

A Szerb Antal Gimnázium épülete

1164 Budapest, Batthyány Ilona u. 12.

Előzmények, építéstörténet és épülethasználat

A Szerb Antal Gimnázium Budapest XVI. kerületében épült. Hogy az intézmény jelentőségét meg tudjuk határozni, először is szólni kell a település történetéről. Cinkota faluszerkezete a 18. század elején alakult ki, és a 19. század végéig ez szinte változatlan formában fenn is maradt.¹ Első említését a XIV. században Kálti Márk *Képes Krónikájában* olvashatjuk, aki az 1074-ben lezajlott döntő csata (Salamon király és a trónigénylő László és Géza hercegek között) helyszínét Mogyoród és Cinkota közé teszi.² A török hódoltság idején lakosainak száma 80-100 fő lehetett, 1690-ben elhagyott helységként szerepel; 1699-ben viszont már újra benépesedik.³ Az elhagyatott települések pótlására a környező helységekbe szlovák és német telepesek érkeztek, Cinkotán ennek lebonyolítását a felvidéki származású Beniczky család végezte, akik még a török időkben jutottak itteni birtokokhoz.⁴ Ennek a családnak leszármazottja Beniczky Gáborné gróf Batthyány Ilona, akinek telkén, kastélya mellett épült aztán a mai Szerb Antal Gimnázium. Az 1880-as években megszorodott a főváros periferiájára költözők száma, Cinkota területén is egyre több telket parcelláztak; Cinkota közigazgatási hatóköréből ekkor vált ki és alakult önálló községgé Mátyásföld és Sashalom.⁵ Időközben szükségessé vált a közlekedési vonal kiépítése, így 1886-ban létrejött a Budapesti Helyiérdekű Vasút Rt. (BHÉV), amelynek első vonala a Keleti pályaudvartól Cinkotáig húzódott, és 1888-ban adták át. Ezt a vonalat bővítették Kerepesig 1990-ban, majd 1910-ben Gödöllőig építették ki.⁶

Az iskolaépület történetéhez fontos tudnunk létrejöttének előzményeit, ugyanis az iskola nem helyi kezdeményezés eredménye, és nem is állami megbízás alapján épült.

¹ LANTOS Antal – TÓTH Miklós – SZÉMAN Richárd: *Kerületünk épített világa – Budapest XVI. kerülete*, szerk. LANTOS Antal, Budapest, felelős kiadó: Szabó Csilla, 2011, 14. o. (továbbiakban: LANTOS – TÓTH – SZÉMAN, 2011)

² *A XVI. kerület története*, szerk. SZENTES Lajosné, Budapest, Minerva Kiadó, 1971, 19. o. (továbbiakban: SZENTES, 1971)

³ u.o., 25. o.

⁴ u.o.

⁵ u.o., 33. o.

⁶ u.o.

Az akkori nemzeti remények idején a nemesség és nagypolgárság hölgyei 1861-ben megalakították a *Magyar Gazdaasszonyok Országos Egyesületét*, melynek célja a női hivatás magasztos fogalma szerint a szegény sorsra jutott vagy árva leányok tiszta erkölcsű, gondos, ügyes, szorgalmas háziasszonyokká, illetve a közjóért buzgó lelkes honleányokká való képzése volt. Az alapítók között említhetjük özvegy Zichy Pál Ferencné és özvegy gróf Batthyány Lajosné.⁷

1866-ban az egyesület a befolyt gyűjtésekből megnyitotta árvaházát és elemi iskoláját a Három dob (mai Damjanich utca, 7. ker.) utcában, ami aztán a század végén kinőtte magát és szűknek bizonyult.⁸ Három lehetőség állt az egyesület előtt: hogy megvásárolják egy szép nagy épület telkét a Damjanich és Hernád utca sarkán, vagy a már birtokukban lévő budai Orbánhegyi-és Istenhegyi út sarki telkükre építkezzenek, esetleg Cinkotára települjenek ki. Mivel Budapest akkori területén a nagyobb épület megépítéséhez nem volt meg az anyagi erejük, ezért elfogadták özvegy Beniczky Gáborné gróf Batthyány Ilona ajánlatát. A grófnő felajánlotta, hogy a fővárostól kissé messzebb lévő Cinkotán, olcsó telken felépítsék az intézetet, saját parkja és kastélya mellett.⁹

A szerződést megkötötték, az épület tervezését pedig Pártos Gyulára bízták, aki az építkezés művezetője is volt egyben. Az elhúzódó munkálatok miatt 1905-ben kezdték az építkezést, és 1906 augusztusában adták át rendeltetésének a kétemeletes, majdnem 100 méter hosszú impozáns iskolát.¹⁰

A nevelőintézet 1919-ig eredeti formájában, mint elemi és polgári iskola működött. Hatosztályú elemi iskola, négyosztályú polgári iskola, valamint két szakra osztott továbbképző, tanrendje: háztartás és háziipari tanfolyam, főzés, kenyérsütés, szabás, varrás, fonás, szövés, gépvarrás, csipkeverés, de: zongora, angol és francia nyelv, tánc és illemtan. A tanítónők és nevelőnők mind bentlakók voltak, így a tanórákon kívül is állandóan foglalkoztak a növendékekkel.¹¹ Ezzel egyidőben, 1919-ben az akkori Pozsonyi Magyar Királyi Állami Tanítónőképző Intézet épületét a csehek megszállták, és követelték az iskola épületének, berendezésének, gyűjteményinek, irattárának, pénztárának, valamint teljes vagyonának átadását az új hatalom képviselőinek. Tabódy Ida, az intézet igazgatója kétségbeesésében a Magyar Gazdaasszonyok Országos Egyesületének elnökéhez, Zichy Sarolta grófnőhöz fordult segítségért. A magyar minisztérium felkarolta az ügyet, és a

⁷ *A XVI. kerület története*, szerk. SZENTES Lajosné, Budapest, 1969, 88. o. (továbbiakban: SZENTES, 1969)

⁸ SZENTES, 1969, 88. o.

⁹ u.o., 89. o.

¹⁰ http://www.szag.hu/isk_tort.php

¹¹ SZENTES, 1969, 89. o.

cinkotai intézetet az egyesület bérbe adta a pozsonyi tanítónőképzőnek, annak fejében, hogy meghatározott számú növendék tanításáról gondoskodni fognak. Innentől kezdve tehát Pozsonyi Magyar Királyi Állami Tanítóképző Intézet működött az épületben, melynek első tanulói a pozsonyi iskola, valamint más megyék növendékei közül kerültek ki. Az iskola falai között a húszas-harmincas évek társadalmi és szellemi vezetőrétegének számos alakja felbukkant a külföldi vendégek mellett is. A díszterem melletti emléktáblán szerepel például Bartók Béla neve, aki 1934-ben hangversenyt is adott az iskolában. Édesanyja a pozsonyi képző gyakorlóiskolájának tanára volt, így kerülhetett kapcsolatba az iskolával.¹²

1929-ben az iskolába bevezették a központi fűtést, valamint megkapták a parkot, mert az állam bérbe vette a gyönyörű kertet, mely az 1929-ben elhunyt grófnő tulajdona volt. 1930 és 1940 között alakult ki az iskola végleges struktúrája, melyet majd később az épületelemezésben fejtenék ki. A második világháború alatt az épület alagsorát átalakították óvóhelynek, a falakat boltívekkel erősítették meg. 1944-ben a park kastélya leégett, az iskolaépületet katonai célokra lefoglalták, s csak 1947-ben mentesült a katonai igénybevétel alól. A tanulók 1945 és 1947 között a belvárosi Veres Pálné kollégium vendégei voltak, a kollégista növendékeket pedig különböző leány-és népi kollégiumokban helyezték el. 1947 nyarán megkezdődött az épület helyreállítása, 1952-től a Teleki Blanka Tanítóképző nevet vette fel az intézmény. 1955-től párhuzamosan működött benne tanítóképző és gimnázium is, és Általános Leánygimnázium néven 12 évfolyamos iskolává alakult át. 1965-ben Cinkotai Általános iskola, Gimnázium és Leánykollégiumként szerepelt, s a mai Szerb Antal Gimnázium nevét 1969-ben vette fel. 1986-87-ben az épület fűtését modernizálták, bevezették a gázt, becsatlakoztatták a víz-és csatornarendszerbe az épületet és egy kiegészítő sportcsarnokot toldottak az épülethez.

Jelenleg 21 osztály 630 tanulóval és 50 tanárral működik az iskolában. Különlegesség, hogy több mint százéves fennállása óta csak kilenc igazgató váltotta egymást.¹³

Az épület tervezője, Pártos Gyula

Pártos Gyula életpályája kezdetén Szkalnitzky Antalnál tanult, majd a kiegyezés idején a berlini Schinkel-akadémia, a Bauakademie tanítványa. Építési oklevelét itt, 1870-ben szerezte meg Hauszmann Alajos és Lechner Ödön évfolyamtársaival együtt.¹⁴

¹² http://www.szag.hu/isk_tort.php

¹³ http://www.szag.hu/isk_tort.php - a bő információ az iskola kutatásaként annak honlapján érhető el

1871-ben Lechner Ödönnel együtt közös tervezőirodát nyitottak Pesten, és kisebb megszakításokkal 1896-ig együtt dolgoztak.¹⁵ Közös munkájuk eredménye a kecskeméti Rudolf lovassági laktanya (1887), a Budapest Váci utcai Thonet-ház (1888-89), a kecskeméti városháza (1893-96), az Iparművészeti Múzeum (1893-96), valamint a kőbányai Szent László plébániatemplom (1894-98), csak hogy a legkiemelkedőbbeket említsem.¹⁶ A Lechner-Pártos irodában dolgozott Baumhorn Lipót 1884 és 1894 között.

A századforduló utáni időben Pártos részben Lechner stílusát követő, részben historizáló stílusú terveivel több pályázatot is nyert. A Magyar Mérnök és Építész Egylet az ő kezdeményezésére jött létre a Magyar Mérnök Egyletből.¹⁷

Önálló alkotásai: szekszárdi főgimnázium (1896), ceglédi főgimnázium (1902), hódmezővásárhelyi Fekete Sas Szálló (1904), a cinkotai leányárvaház (1905-1906), a pozsonyi Postapalota, és a pesti, Rákóczi tér 4. szám alatti Nőipariskola (1909-1911, ma Jelky András Ruhaipari Szakközépiskola és Gimnázium).¹⁸

Pártos Gyula köztudatban való ismertsége talán elhomályosul Lechner Ödön árnyékában, ugyanakkor tervezőtársként és később egyéni munkái során is kvalitätsos, kiváló épületek fűződnek nevéhez.

Épületleírás

A cinkotai Szerb Antal Gimnázium szabadon álló, nagy nyomtatott „E” alaprajzú épülettömbjének északi homlokzata a fásított, nagyméretű parkra néz; a keleti homlokzatán elhelyezkedő főbejárata a Tabódy Ida térről közelíthető meg. Déli oldala az igen keskeny Négylovas utca mentén húzódik, nyugati oldalhomlokzatához pedig a később (1986-87)¹⁹ hozzátoldott sportcsarnok kapcsolódik. Az épület parkja teljes egészében magas téglafallal van elkerítve.

A telek adottságai révén az épület elhelyezkedése nem éppen a legelőnyösebb, a jelenlegi főbejárat a keleti sarokhomlokzatról nyílik. Teljes rálátás az északi főhomlokzatra

¹⁴ DÉRY Attila – MERÉNYI Ferenc, *Magyar Építészet 1867-1945*, felelős kiadó: Urbino Kft., Szekszárdi Nyomda, 2000, 84. o. (továbbiakban: DÉRY – MERÉNYI, 2000)

¹⁵ GERLE János – KOVÁCS Attila – MAKOVECZ Imre: *A századforduló magyar építésze*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Békéscsaba, 1990., 117. o. (továbbiakban: GERLE – KOVÁCS – MAKOVECZ, 1990)

¹⁶ *Az építészet mesterei*, sorozatszerk. GERLE János, *Lechner Ödön*, szerk. GERLE János, Holnap Kiadó, Budapest, 2003, 76. o.

¹⁷ GERLE – KOVÁCS – MAKOVECZ, 1990, 117. o.

¹⁸ DÉRY – MERÉNYI, 2000, 124. o.

¹⁹ http://www.szag.hu/isk_tort.php

csak az iskola parkjából nyílna, viszont, mivel a magas fák javarészt eltakarják, így nem érvényesül annyira az amúgy kvalitásában és méretében is kiemelkedő nagysága. Ellenben a megrendelői szándék ebben az esetben még máig is él, miszerint a diákok a növényekkel teli, tágas parkban, friss levegőn töltsék a szünetet.²⁰

Az iskolaépület kétemeletes, összesen négy szintet foglal magában: az alagsort, a magasföldszintet, az első és második emeletet; koronázópárkánya végig ugyanolyan magasságban húzódik, nincsenek magasságbeli eltolódások. A homlokzatokat teljes egészében vöröstéglás burkolat fedi; az alagsor sötétvörösen izzik, a többi emelet egységesen világosabb színezetet kapott.

Az északi főhomlokzat tagolása a következő. A két előreugratott, ablakok nélküli, sík falfelületű sarokrizalit merőlegesen, élben metsződő, egy-egy tengelyes szakasszal kapcsolódik a visszaugratott, kilenc-kilenc tengelyes középszakaszhoz. Ebből igen enyhén, két traktusban lép előre a középrizalit, melynek egy-egy tengelyes széle között az emeletosztás három tengelyre és három szintre tagolódik.

A horizontális hangsúlyú homlokzatosztás a középrizaliton kívül egységes megjelenésű. A lábazati zónában szegmensíves záródású alagsori ablakok nyílnak (a középrizalit mellett a belső három tengely alatt kicserélték őket); a szintet egyszerű lemeztagos lábazati párkány zárja. Az földszinti zóna közepén elhelyezett ablakok szintén szegmensívesek, melyek archivoltjait sötétvörös, sugárirányú téglasávozás kíséri. A szintet lezáró lemeztagos övpárkány alatti mezőt sötétszürke, farkasfogas téglamintázat emeli ki. Az első és második emelet között nincs faltagolás, az alsó szegmensíves záródású ablakok az övpárkányra ülnek rá, felettük a második emeleten nyíló félkörívesek a földszintihez hasonló könyöklőt kaptak (lemez-szíma-lemez-negyedhomorlat). Mindegyikőjük boltnyílását sugárirányú sötétvörös téglasávozás keretezi. E fölött a sötétszürke téglás farkasfogas téglamintázat ismétlődik, végül a homlokzatot a koronázópárkány zárja le.

A középrizalit két szélső tengelyében az előző szakasz szintjeivel egyvonalba kettős ablakok nyílnak, a homlokzattagolás és díszítés ugyanaz. A belső háromtengelyes egység azonban háromszintesre vált át; a bajárat előreugró portikuszt kap, három árkádíves nyílással. Az első szint, a piano nobile balusztrádos erkélye az árkádíves portikuszon fekszik, ide a nagyméretű félköríves erkélyablakokon keresztül tudunk kilépni. Övpárkánya ezek alapján magasabbra csúszik (a középszakasz első ablakainak ívével egyvonalba). A lezáró szinten az

²⁰ SZENTES, 1969, 88. o.

alatta lévőkkal megegyező ablakok engedik be a fényt a belső központi lépcsőfeljáróba. Az épület alacsony hajlásszögű, nyereg-és sátoztetős lefedést kapott.

Épületbelső, alaprajzi elrendezés

Az alaprajzi elrendezés kéttraktusos, középén az iskolaudvarból központi lépcsőház indul, amin keresztül lehet közlekedni az egyes szinteken; a park felőli oldalon helyezkednek el az osztálytermek, amelyekbe a hosszú, déli homlokzaton végignyúló közlekedő folyosóról lehet bejutni. A központi lépcsőházzal szemben a déli homlokzaton erőteljesen kiülő középrizalitban különböző nagyméretű termek nyílnak. A déli homlokzatszakaszon ezen kívül még két-két helyen törik meg, a belső kiugró rész a mosdóhelyiségeket, a sarokrizalitokkal metsződő tömb pedig az oldalsó lépcsőt rejtí magában. A sarokrizalitok is kéttraktusos elrendezésűek, merőlegesen egy folyosóról nyílnak a termek.

Az alagsorban ma tantermeket alakítottak ki, valamint az iskola kiszolgáló személyzetének is itt vannak a szobái (takarítónők, stb.), valamikor itt volt a nagy-és kis ebédlő, konyha, mosogató, kamra, vasaló, mosókonyha, ruhaszárító, szénkamra.

A földszinten a mai bejáratnál közvetlenül a porta, számítógép terem, továbbhaladva tanterem, középén az ebédlő, a folyosó végén pedig átjáró a sportcsarnokba. Anno itt helyezkedett el a kapus, gondnoknő, a látogató, tanári szoba, szertár, a gyógyító-szektor (megfigyelő, betegszoba, ápoló, fürdő), valamint csak ezen a szinten voltak tanterem.

Az első emelet ma igazgatóság, titkárság, a másik végén könyvtár, közöttük végig tanterem, középén a Batthyányi Ilona nevét viselő díszterem. Eredetileg itt volt az iskolába érkező hivatalos látogatók fogadószobája, az igazgatónő hálója, könyvtár, rajzterem, munkaterem, vendégszoba, középén a mára átalakított díszterem, nappali szobák, és 6 zongoraterem.

A második emeleten végig a hálótermek helyezkednek el, úgy elosztva, hogy mindegyikhez tartozott egy mosdó, és egy bentlakó felügyelő tanítónő szobája. Ma ezek is mind tantermekké lettek átalakítva.

Az épület műemlékké nyilvánításáról

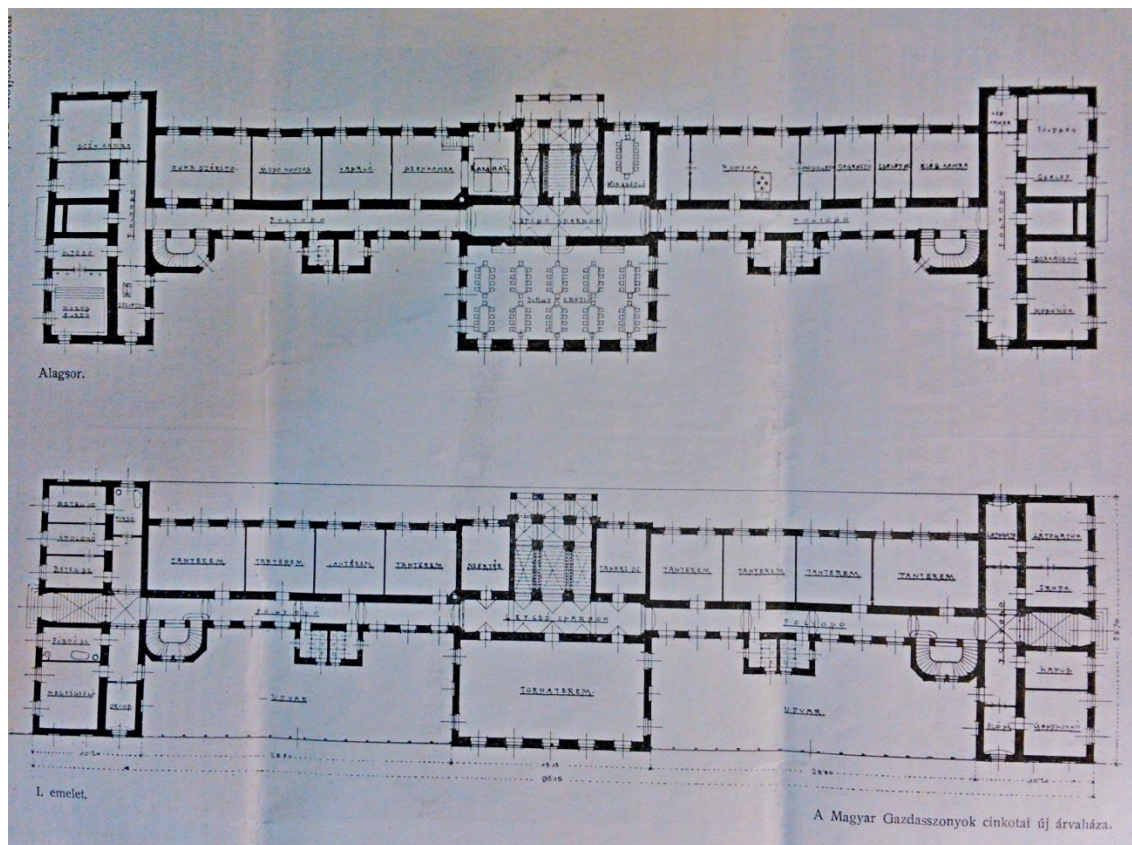
A mai Szerb Antal Gimnázium jó állapotban lévő, közelmúltban felújított, eredeti funkcióját szinte azonos módon megtartó épület, amely külsőben a ránc maradt állapotában nagyjából hiteles, belső terei átalakítottak, de eredeti elemekkel még rendelkeznek. Tekintve

létrejöttének körülményeit, okát, a hozzá fűződő eszméket és személyeket, valamint az építész, Pártos Gyula kiváló munkáját, az épületet műemlékké nyilvánításra javaslom. Pártos Gyuláról az iskola területén elhelyezni javaslom még egy emléktáblát és büsztöt.

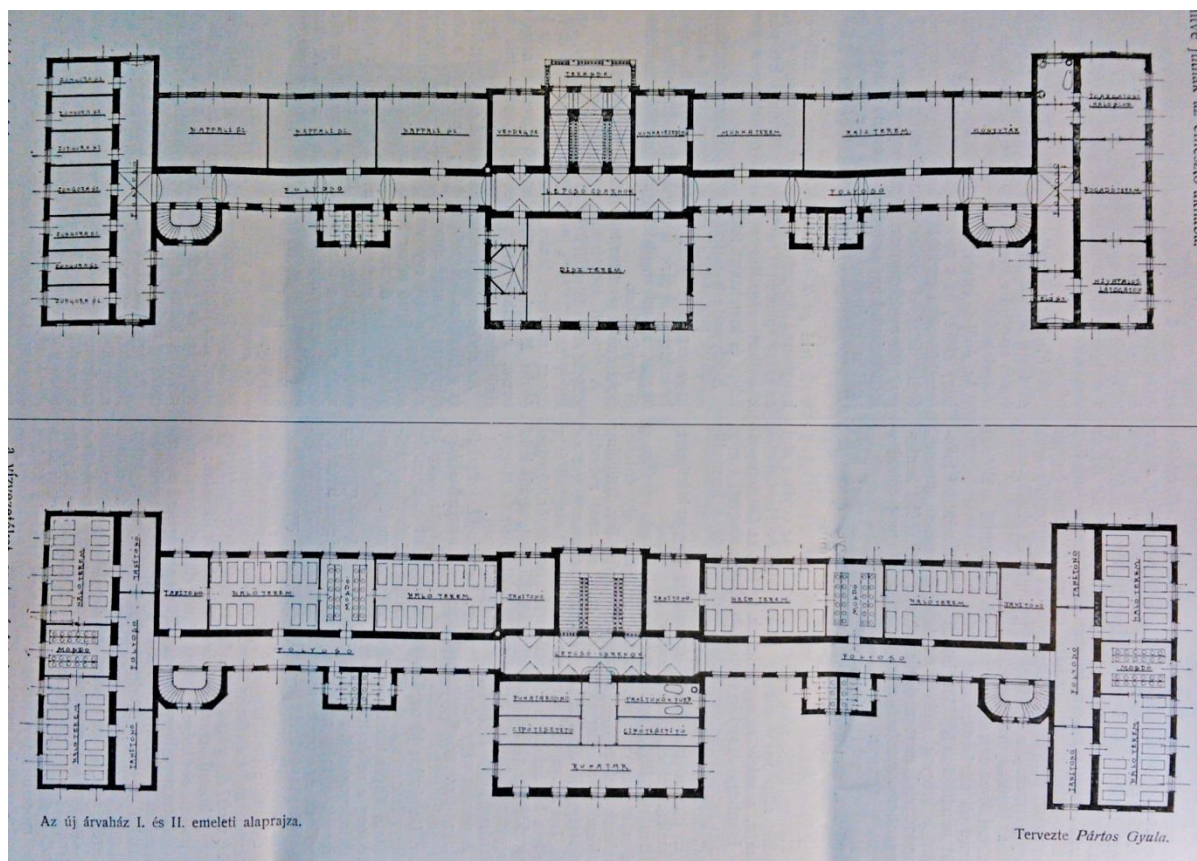
Képmelléklet

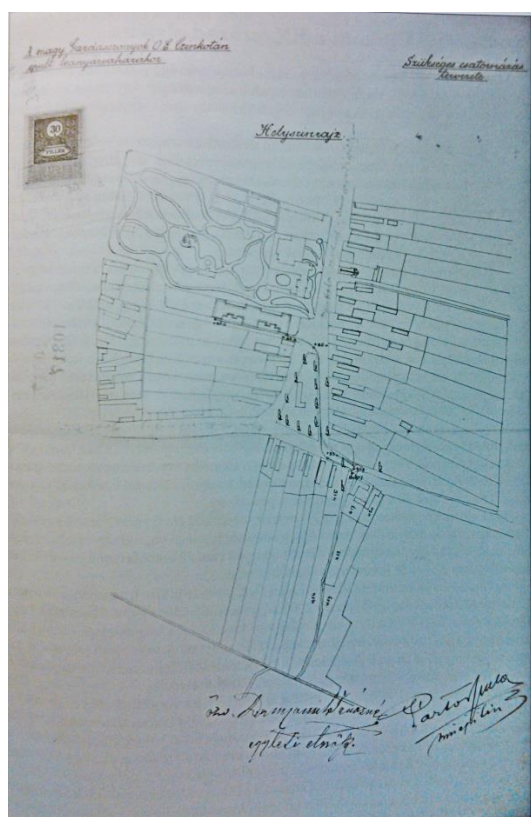
Keleti homlokzat, fotó: Építő Ipar, 26. sz., 1907. június 30., 255. o.

Alaprajz, alagsor és földszint, fotó: Építő Ipar, 26. szám, 1907. június 7., 254. o.

Alaprajz, első és második emelet, fotó: Építő Ipar, 26. szám, 1907. június 7., 264. o.

Helyszínrajz, fotó: LANTOS Antal, *Cinkota története II. 1860-tól 1920-ig*, Budapest, 2011, 87. o.

Légi felvétel az északi homlokzatról, fotó: www.szag.hu

Északi homlokzat, fotó: www.szag.hu

Díszterem, fotó: www.szag.hu

Tornaterem, fotó: www.szag.hu

Keleti homlokzat

Keleti homlokzat, bejárat

Déli homlokzat egy szakasza

Déli homlokzat, a díszterem ablaka

Északi homlokzat

Északi homlokzat, főrizalit

Északi homlokzat, főrizalit és sarokrízalit közötti szakasz

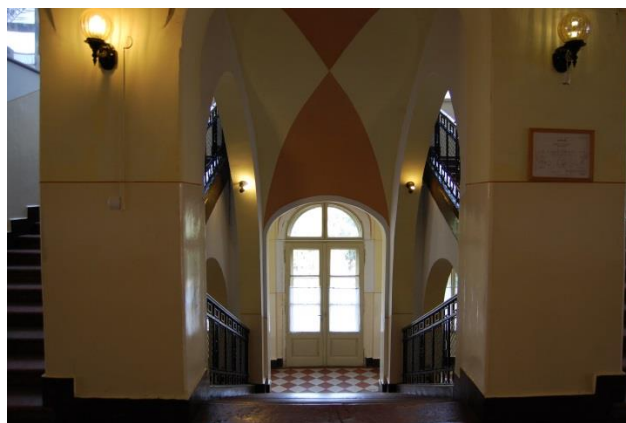
Második emeleti folyosó

Melléklépcső

Főlépcső

Főlépcső

A gimnáziummal szemközti parasztház